

اقتباس در سینما

محمدعلی فرشته حکمت

www.ketab.ir

به انضمام

قصه‌های قرآنی (مناسب برای اقتباس)

برگرفته از کتاب «قصص قرآن» استاد صدر بلاغی

سرشناسه: فرشته حکمت، محمدعلی، ۱۳۹۴-
عنوان و نام پدیدآور: اقتباس در سینما: به اهتمام قصصهای قرآنی برگرفته از کتاب قصص قرآن استاد صدر بلاغی /
محمدعلی فرشته حکمت.

مشخصات نشر: تهران: جامعه نو، ۱۳۹۰.

مشخصات ظاهری: ۲۹۶ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۱۸۲۶-۴-۴

یادداشت: ضمیمه کتاب حاضر برگرفته از "قصص قرآن" صدر بلاغی است.

موضوع: قرآن — قصصها

موضوع: سینما — ایران — اقتباسها

موضوع: سینما — ایران — اقتباسها — تاریخ و نقد

موضوع: فیلمنامه‌نویسی — ایران — تاریخ و نقد

موضوع: سینما — اقتباسها

موضوع: سینما — اقتباسها — تاریخ و نقد

سناسه افزوده: بلاغی، صدرالدین، ۱۲۹۰ - قصص قرآن

رده‌بندی کنگره: ۱۳۶۰ الف۴۰۳/۸۵/۱۹۹۷/۸۵ PN

رده‌بندی دیویی: ۷۹۱/۴۲۶۰۹۵۵

شماره کتابشناسی ملی: ۲۵۲۵۲۴۸

عنوان: اقتباس در سینما

پژوهش و نگارش: محمدعلی فرشته حکمت

نویت چاپ: اول، پاییز ۱۳۹۰

ناشر: جامعه‌ی نو

ناظر چاپ: محمدصادق میرزایی

مدیر هنری: محمد گودرزی

ویراستار: کریم‌رضا خزایی

تیراژ: ۲۰۰۰ نسخه

قیمت: ۶۰۰۰ تومان

مرکز گسترش سینمای مستند و تجربی

تهران، خیابان سپهروردی شمالی، میدان شهید قندی، شماره ۱۵

تلفن: ۸۸۵۱۱۴۶۶ نمابر: ۸۸۵۲۸۳۱۱ روابط عمومی: ۸۸۵۱۱۲۸۹

www.defc.ir, www.cinematajrobi.ir

۷	شمه‌ای درباره‌ی اقتباس
۱۳	دورنمای اقتباس
۱۷	پیشگفتار
	فصل یکم: اقتباس
۲۳	تعریف اقتباس
۲۹	سینمای مقلد یا خالق؟
۳۰	انواع اقتباس ادبی در سینما
۳۲	تاثیر سینما بر ادبیات مدرن
۳۲	پیوند سینمای ایران با ادبیات و ادبیات ایران با سینما
۳۴	جستجوی سرنخها و کلاف سر در گمش
۴۰	شاهکارها
۴۱	وجه اشتراک رمان و سینما
۴۱	کتابها جلوتر از فیلمها
۴۳	فیلمهایی که از منابع اقتباسشان جلوترند
	فصل دوم: در مسیر یکصد سال تاریخ سینما
۴۷	نخستین فیلمهای اقتباس شده
۶۳	مطالعات اقتباس
۶۴	چرا اقتباسها اجتناب ناپذیرند؟
	فصل سوم: نگاهی اجمالی به تولید سینمای ایران
۶۷	نگاهی به تولید سینمای ایران (از سال ۱۳۶۰ تا سال ۱۳۸۱)
	فصل چهارم: روند اقتباس ادبی در سینمای ایران
۷۷	نگاهی به روند اقتباس در سینمای ایران (از سال ۱۳۱۳ تا ۱۳۵۷)
۹۴	عناوین فیلمهای اقتباسی سینمای ایران (از سال ۱۳۱۳ تا سال ۱۳۵۷)

فصل پنجم: فیلمنامه نویسی بعد از انقلاب اسلامی ایران

۱۲۳	سیر و روند فیلمنامه نویسی بعد از انقلاب اسلامی ایران
۱۳۲	فهرست پرفروش ترین فیلمها (از سال ۱۳۶۳ تا سال ۱۳۸۰)
۱۳۵	فیلمهای برگزیده منتقدان (از سال ۱۳۶۳ تا سال ۱۳۷۶)
۱۳۷	بهترین فیلم نامه به انتخاب فیلمنامه نویسان و منتقدان (از سال ۱۳۶۵ تا سال ۱۳۷۷)

فصل ششم

۱۴۱	نگاهی به شناسنامه فیلمهای اقتباسی (از سال ۱۳۵۸ تا پایان سال ۱۳۸۶)
-----	---

۱۸۷	منابع
-----	-------

ضمیمه: قصه‌های قرآنی

۱۹۱	پیش درآمد
۱۹۳	نوح
۱۹۹	هود
۲۰۳	صالح
۲۰۹	ابراهیم
۲۲۸	لوط
۲۳۳	یعقوب
۲۳۸	شعیب
۲۴۲	موسی
۲۷۱	طالوت
۲۸۴	داود
۲۸۶	سلیمان

شمه‌ای درباره اقتباس

به تصریح همه‌ی اهل نظر، اختراع چاپ و توسعه‌ی کتابت از نوع تولید انبوه، بزرگ‌ترین اتفاق مبارک تمدن بشری است. جالب است بدانیم که اولین نسخه‌های کتاب چاپی در اروپا (آلمان) کتاب انجیل بود. دنباله‌ی این پدیده‌ی با ارزش، ثبت و درج میراث ادبی، تاریخی، دینی و... بود. البته بیشترین گنجینه‌ی علمی ادبی، هنری و حتی دینی در زمان این اختراع متعلق به مسلمانان و تمدن اسلامی بود. چنانچه همگان می‌دانند پس از ترجمه آثار علمی، ادبی و تاریخی مسلمانان به زبان لاتین، اصل متون مرجع سوزانده شد تا جایی برای ادعای صاحبان اصلی این منابع نماند به هر حال گنجینه علم و دانش و هنر بشر، از طریق دستگاه‌های چاپ به معرض دید و مطالعه آمد و ماندگار شد.

به هر صورت آثار مکتوب علما، دانشمندان، اهل فرهنگ و هنر توسط چاپ تکثیر شد و به همه سرزمین‌ها راه یافت. طبعاً قالب نمایشنامه و داستان کوتاه و بلند از مشغله‌های زندگی اروپاییان بود که با پیدایش امکان چاپ، تمامی علاقمندان می‌توانستند آثار تولیدی را مطالعه کنند و بهره لازم را از آن‌ها ببرند.

در میان آثار ادبی دلنشین و جذاب شرق (مسلمانان) داستان‌های هزار و یک شب بود که در

میان جوانان اروپایی طرفداران فراوان داشت. به گونه‌ای که بسیاری از آن‌ها قصد و نیت سفر به شرق و دیدن تصاویر عرضه شده در کتاب را داشتند. وضعیت به گونه‌ای بود که جوانان غربی از لباس جوانان مسلمان تقلید می‌کردند، که این مسأله باعث ایجاد نگرانی در سرمداران کلیسا و حکام غربی شده بود. این خود نمونه‌ای بود از تأثیر ادبیات قوی و معنوی.

بد نیست قبل از ورود به موضوع عکاسی و سینما و تصویر متحرک، اشارهای به دیدگاه کیپلینگ بنماییم که اثر سازنده رمان را بیان می‌کند. او می‌گوید: «نویسندگان و اهل فرهنگ و هنر ما رمان‌ها را نوشتند و در خلال داستان‌ها، جایگاه مطلوب تمدن غرب را تصویر کردند. آنگاه خوانندگان و مخاطبان آن رمان‌ها، این آثار را خواندند و پس از آن معماری، شهرسازی و آداب زندگی خود را بر آن اساس بنیان گذاشتند.»

در واقع این روند، از ابتدای قرون جدید (قرن شانزدهم میلادی) تا امروز برقرار بوده و ادامه دارد. در واقع چیزی در حدود چهار قرن، آثار نویسندگان رمان، داستان‌های کوتاه و بلند در غرب (اروپا و آمریکا) فضا سازی کرد تا در ابعاد نمایشی و دراماتیک به اندازه‌ی کافی قوی و مؤثر باشد. چنانکه می‌توانست همه اقشار را تحت تأثیر قرار دهد و برای آن‌ها فرهنگ‌سازی کند. طبیعی است که این فرصت و امکان و موقعیت برای هیچ تمدن دیگری در این گستره‌ی زمانی میسر نگردیده است. به خصوص که مبنای ارزشی و اعتقادی این آثار فراوان و انبوه دین و معتقدات دینی در شکل عام خود نبود و همه‌ی این آثار با کنار گذاشتن خدا و دین و ارزش‌های دینی به منصفی ظهور رسید. تا جایی که در میان این آثار کارهای شاخصی بر ضد اسلام و پیغمبر اسلام (ص) و مسلمانان وجود دارد از جمله کمدی الهی دانته، غریبه و محمد از ولتر، خسیس از مولیر، اتللو از شکسپیر، که این روال تا امروز ادامه دارد که «آیات شیطانی» سلمان رشدی نمونه آن است.

در هر صورت در اواخر قرن نوزدهم صنعت تصویر ساکن یا همان عکاسی توسط داگر و دیگران ایجاد شد و به دنبال آن ادیسون و دیگران صنعت تصویر متحرک یا سینماتوگراف را ساختند. در روند پیشرفت سینما، عرصه‌ی داستانی بر روی این رسانه باز شد و نیاز به داستان تصویری یا همان سناریو و فیلمنامه ضرورت یافت. طبعاً این مقوله را باید از بیرون سینما تهیه کرد، که به این طریق پای داستان‌های کوتاه و رمان به سینما باز شد.

هر چند رسانه‌ی مکتوب داستان و رمان ویژگی‌های خاص خود را دارد، از جمله آنکه بیشتر حجم یک رمان برای تقریب ذهن مخاطب به شرح و توضیح اختصاص می‌یابد در صورتیکه فیلمنامه سینمایی نمی‌تواند شرح و یا توضیح داستان را مورد استفاده قرار دهد بلکه باید جوانب تصویری قصه و داستان را با دوربین بازگو کند. موضوع زندگی معاصر و ابعاد زندگی خانوادگی، اجتماعی و... شاید آسان‌ترین بخش تصویری فیلم باشد. مواردی همچون حوادث تاریخی، دینی، غیرمعمول، رویایی، جادویی و... نیاز به تمهیدات خاص دارد، تا بتوان آن‌ها را تصویر کرد. شاید موضوع جلوه‌های ویژه در آثار جنگی و پلیسی و جلوه‌های تصویری در کارهای علمی تخیلی گویای بخشی از نیاز سینمای داستانی باشد.

به هر صورت آنچه مسلم است در ابتدای شکل‌گیری سینمای داستانی موجودیت ادبیات نمایشی و دراماتیک غرب سرمایه‌ی قابل توجه و تأملی بود که می‌توانست مورد استفاده و اقتباس قرار گیرد. بدیهی است فرآیند اقتباس از یک داستان یا رمان در فیلم سینمایی به اندازه‌ی تفاوت ادبیات و نوشته‌ی تصویری کار و تلاش تخصصی لازم داشت، شاید یکی از دلایل تصویری شدن فضای رمان از نیمه دوم قرن بیستم به این سو جوابگویی به این نیاز سینما باشد.

همه می‌دانند ده رمان برگزیده‌ی جهان بهترین دست‌مایه‌ی فیلمنامه‌نویسان و کارگردانان جهان بود. از جمله این آثار بینوایان ویکتور هوگو، جنگ و صلح تولستوی، برادران کارامازوف از داستایوفسکی، بریاد رفته از مارگارت میچل بهترین آثار اقتباسی سینما محسوب می‌شوند. زندگی پیامبرانی چون حضرت ابراهیم (ع)، حضرت موسی (ع) و حضرت عیسی (ع)، حضرت داود (ع)، حضرت سلیمان (ع) شاخص‌ترین برداشت‌ها از کتاب‌های آسمانی برای تصویر سینما بوده‌است.

البته باید تصریح کرد هیچ‌کدام از کارگردان‌های فیلم‌های تاریخ ادیان به جوهر دینی و آموزه‌های آسمانی پیامبران کاری نداشته‌اند و بیشتر تصویرگر زندگی مادی پیامبران بوده‌اند. در واقع زندگی پیامبران از دید سکولار تصویر شده‌است.

نکته مهم دیگر در آثار اقتباسی سینمای غرب آن است که اکثر نویسندگان رمان تنها نویسندگان نبوده‌اند بلکه اکثراً اهل علم و حکمت و فرهنگ بوده‌اند. به طور نمونه تولستوی

یک دانشمند جامعه شناس و یک مورخ قوی تاریخ روسیه است. لذا می‌تواند با یک رمان ماندگار شکست نظامی کشور خود در جنگ با ناپلئون را تبدیل به یک حماسه کند. یعنی از شکست ژنرال کوتوزوف یک چشم در برابر ناپلئون یک پیروزی خلق می‌کند. طبعاً فیلم ساخته شده از این اثر، این جوهر را خواهد داشت. کسانی چون ولتر و دانت، فیلسوف و حکیم می‌باشند. حتی در قرن بیستم رمان نویسی چون سارتر خود یک فیلسوف است. کافکا خالق رمان مسخ خود یک فیلسوف است.

نکته دیگر در بحث اقتباس سینمایی و موفقیت آن این است که رمان‌هایی که به موضوع جدال خیر و شر پرداخته‌اند و معمولاً از یک قهرمان برای شکست شر بهره گرفته‌اند، آثار سینمایی موفق‌تری از آن‌ها حاصل شده است.

نکته دیگر آنکه تنها رمان‌ها دسته‌ای از آثار سینمایی داستانی نبوده‌اند، بلکه گاهی نمایشنامه‌ها هم مبنای تولید فیلم بوده‌است. مانند هاملت، مکبث، اتللو، لیرشاه و... هر کدام مبنای ساخت فیلم سینمایی بوده‌است.

در مجموع می‌توان گفت مقوله‌ی اقتباس در سینمای غرب در مجموع موفق بوده‌است. و آثار نمایشی و رمان‌ها خدمت بزرگی به این سینما کرده‌اند. البته در حوزه اومانیسم و چهارچوب مادی فرهنگ غرب.

و اما درباره اقتباس در سینمای ایران

بزرگ‌ترین مشکل فرهنگی هنری در ایران به تصریح رهبر معظم انقلاب آن است که «روشنفکری در ایران بیمار زاده شد.» اگر نویسندگان رمان و داستان را از روشنفکران بدانیم، طبعاً این مشکل در آثار اکثر آنان وجود دارد. به گونه‌ای که آثار جلال آل احمد در این زمینه شاید استثنا باشد. در مجموع نمونه‌ی مثبت و موفق اقتباس فیلم تنگسیر امیر نادری است که از رمان صادق چوبک برگرفته شده بود، و تناسب خوبی با واقعیات آن روز جامعه‌ی خود دارد. نمونه‌ی ناموفق اقتباس فیلم داش اکل است، که از رمان صادق هدایت برگرفته شده، و شخصیت رمان یعنی داش اکل، به عنوان قهرمان در رمان درست‌تر و معقول‌تر است. و در فیلم تبدیل به یک ضدقهرمان شده‌است.

به هر حال آنچه به عنوان اقتباس از رمان در سینما قبل از انقلاب به وقوع پیوسته است

با آن که ممکن است فیلم‌های خوبی چون شوهر آهو خانم در میان آن‌ها باشد آثار ماندگار چندی در میان آن‌ها نیست البته اگر فن و تجربه تبدیل این رمان‌های فارسی به فیلم‌نامه‌های خوب به مخاطب عرضه شود، خوب و مفید است، اما متأسفانه در این باب هم انتقال دانش و تجربه کم است.

در فراز سینمای پس از انقلاب در مجموع موقعیت بهتری داریم هم در رمان و نگارش آن و هم در تبدیل رمان‌ها به فیلم سینمایی، هرچند دست ما در این دوران چندان از رمان‌های خوب و قوی پر نبوده است. شاید اشاره به فیلم درخت گلابی و گاهی به آسمان نگاه کن بد نباشد آنچه مایه دلگرمی و خوشحالی است، برداشت از قصص قرآن و تولید آثاری چون ایوب پیامبر، مردان آنجلس، مریم مقدس (س)، ملک سلیمان و ناسپاس می‌باشد و توسعه‌ی چنین آثاری امید می‌رود بیهی محتوایی سینمایی ایران تقویت شود. برای رفع این نقصان و کاستی علمی و محتوایی کتاب حاضر در بخش ضمیمه متن حدود ۱۵۰ صفحه شامل تعدادی از داستان‌های شاخص قرآنی برای استفاده علاقمندان و دست‌اندرکاران سینمای داستانی اضافه گردیده است. این متن نوشته استاد صدر بلاغی، مؤلف کتاب ارزشمند قصص قرآن می‌باشد.

شفیع آقلمحمدیان

مدیر عامل مرکز گسترش سینمای مستند و تجربی